ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

MAKTABDA O‘QUVCHILAR O‘RTASIDAGI NIZOLARNI BARTARAF ETISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Bobomurodova Nilufar
Navoiy viloyati Xatirchi tumani
22-umumta’lim maktabi psixologi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20264633

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o‘quvchilari o‘rtasida yuzaga keladigan nizolar, ularning psixologik sabablari va bunday holatlarni bartaraf etish yo‘llari yoritiladi. O‘quvchilar orasidagi kelishmovchiliklar ko‘pincha muloqot madaniyatining yetarli shakllanmaganligi, hissiyotlarni boshqara olmaslik, o‘zaro tushunmovchilik, raqobat yoki tengdoshlar ta’siri bilan bog‘liq bo‘ladi. Maktab psixologining vazifasi nizoni faqat to‘xtatish emas, balki uning sabablarini aniqlash, o‘quvchilarda empatiya, murosa, tinglash va tinch muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: Maktab psixologiyasi, o‘quvchilar nizosi, psixologik yondashuv, mediatsiya, KiVa dasturi, muloqot madaniyati, empatiya, murosa, nizolar profilaktikasi, sinf muhiti.

Maktab hayotida o‘quvchilar o‘rtasida turli kelishmovchiliklar, fikrlar qarama-qarshiligi va nizoli vaziyatlar uchrab turadi. Bunday holatlar bolalarning yosh xususiyatlari, xarakteri, oilaviy tarbiyasi, muloqot madaniyati hamda hissiyotlarini boshqarish darajasi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, o‘smirlik davrida o‘quvchilar o‘z fikrini himoya qilishga, tengdoshlari orasida o‘z o‘rnini topishga va mustaqilligini namoyon etishga intiladi. Shu sababli ayrim vaziyatlarda oddiy tushunmovchilik ham jiddiy nizoga aylanishi ehtimoli mavjud.

Maktabda yuzaga keladigan nizolar faqat ikki o‘quvchi o‘rtasidagi muammo emas, balki butun sinf muhitiga, o‘quvchilarning darsga qiziqishiga, ruhiy holatiga va o‘zaro munosabatlariga ta’sir qiladi. Agar bunday holatlar vaqtida aniqlanmasa va to‘g‘ri yondashuv asosida hal etilmasa, o‘quvchilarda tajovuzkorlik, o‘ziga ishonchsizlik, yolg‘izlanish, darslardan sovish yoki ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, maktab psixologining vazifasi nizoni faqat to‘xtatish emas, balki uning sabablarini aniqlash, o‘quvchilarga bir-birini tushunish, his-tuyg‘ularini nazorat qilish va muammoni tinch yo‘l bilan hal etishni o‘rgatishdan iboratdir. Psixologik yondashuvlar orqali maktabda sog‘lom muhit yaratish, o‘quvchilar o‘rtasida hurmat, hamkorlik va samimiy muloqotni shakllantirish mumkin. Shu sababli maktabda o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni bartaraf etish masalasi ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Maktab o‘quvchilari o‘rtasida nizolarning yuzaga kelishi ko‘pincha ularning yosh xususiyatlari, hissiy holati, oilaviy tarbiyasi, xarakteri va muloqot madaniyati bilan bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida bola o‘z fikrini himoya qilishga, tengdoshlari orasida hurmat qozonishga va mustaqilligini ko‘rsatishga intiladi. Ana shu jarayonda u boshqalarning fikrini qabul qilmasligi, jahli chiqqanda o‘zini boshqara olmasligi yoki muammoni tinch yo‘l bilan hal qilishni bilmasligi mumkin. Shuning uchun maktabda nizoli vaziyatlarni bartaraf etishda psixologik yondashuvlar juda muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni hal qilishda eng avvalo, muammoning asl sababini aniqlash zarur. Chunki ko‘rinishda oddiy tortishuv bo‘lib tuyulgan holatning ortida o‘ziga ishonchsizlik, kamsitilish, do‘stlar orasida qabul qilinmaslik, oiladagi muammolar yoki ichki ruhiy bosim bo‘lishi mumkin. Shu sababli maktab psixologi nizoga faqat jazo berish nuqtayi nazaridan emas, balki bolani tushunish, uning kechinmalarini aniqlash va unga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish nuqtayi nazaridan yondashishi kerak.

Bu borada xorijiy tajribalar ham maktab psixologiyasi uchun foydali namuna bo‘la oladi. Masalan, Finlandiya maktablarida qo‘llaniladigan KiVa dasturi o‘quvchilar o‘rtasidagi kamsitish, zo‘ravonlik va nizoli munosabatlarning oldini olishga qaratilgan. Ushbu tajribaning muhim jihati shundaki, unda faqat nizoga kirishgan ikki o‘quvchi bilan emas, balki butun sinf jamoasi bilan ishlanadi. Chunki ko‘pincha nizoning kuchayishida atrofdagi kuzatuvchi o‘quvchilar ham bilvosita rol o‘ynaydi. Kimdir kuladi,

kimdir tarafkashlik qiladi, yana kimdir esa vaziyatni ko‘rib turib sukut saqlaydi. Natijada nizo yanada kuchayishi mumkin.

KiVa tajribasi shuni ko‘rsatadiki, maktabda nizolarni kamaytirish uchun o‘quvchilarda empatiya, ya’ni boshqa insonning holatini tushunish va his qilish ko‘nikmasini shakllantirish zarur. Agar bola sinfdoshining ham his-tuyg‘ulari borligini anglay olsa, uni masxara qilish, kamsitish yoki unga bosim o‘tkazishdan tiyiladi. Bu yondashuv maktab psixologi faoliyatida ham muhimdir. Psixolog sinfda suhbatlar, treninglar, rolli o‘yinlar va guruhiy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarga bir-birini eshitish, hurmat qilish va muammoli vaziyatda tinch yo‘l tutishni o‘rgatishi mumkin.

Finlandiya tajribasida asosiy e’tibor jazoga emas, balki sinf muhitini sog‘lomlashtirishga qaratiladi. Bu jihat maktab psixologi ishida ham alohida ahamiyatga ega. Chunki nizo faqat ikki bola o‘rtasidagi kelishmovchilik emas, balki butun sinfdagi psixologik muhitning ko‘rsatkichi bo‘lishi mumkin. Agar sinfda o‘zaro hurmat, qo‘llab-quvvatlash va samimiy muloqot bo‘lsa, nizolar kamroq yuzaga keladi. Aksincha, sinfda befarqlik, masxara qilish yoki guruhbozlik kuchli bo‘lsa, oddiy tushunmovchilik ham jiddiy muammoga aylanishi mumkin.

Shu bilan birga, AQSh maktablarida keng qo‘llaniladigan mediatsiya tajribasi ham nizolarni bartaraf etishda samarali usul hisoblanadi. Mediatsiya — bu nizolashayotgan tomonlarni uchinchi betaraf shaxs yordamida suhbatga olib kelish va ularni kelishuvga yo‘naltirish jarayonidir. Maktabda bu vazifani psixolog, ijtimoiy pedagog yoki maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan o‘qituvchi bajarishi mumkin. Ayrim hollarda esa o‘quvchilarning o‘zlari ham tengdosh mediator sifatida qatnashadi.

Mediatsiya tajribasi KiVa dasturi bilan mazmunan bog‘liqdir. Agar KiVa dasturi sinfda umumiy sog‘lom muhit yaratishga va nizoning oldini olishga xizmat qilsa, mediatsiya yuzaga kelgan nizoni tinch yo‘l bilan hal qilishga yordam beradi. Ya’ni birinchi tajriba ko‘proq profilaktik yo‘nalishga ega bo‘lsa, ikkinchisi amaliy yechim topishga qaratilgan. Har ikkala yondashuvning umumiy jihati shundaki, ular o‘quvchini jazolashdan ko‘ra, uni o‘z xatti-harakatini tushunishga, boshqalarning holatini anglashga va muammoni madaniyatli tarzda hal qilishga o‘rgatadi.

Mediatsiya jarayonida har ikki tomon alohida-alohida emas, balki boshqarilgan suhbat orqali bir-birini eshitadi. Psixolog ularni ayblamaydi, hukm chiqarmaydi, balki gapirish va tinglash tartibini yaratadi. Masalan, bir o‘quvchi o‘zini kamsitilganini aytsa, ikkinchisi nima sababdan bunday munosabat qilganini tushuntiradi. Suhbat davomida ular faqat “kim aybdor?” degan savolga emas, balki “bu holatni qanday tuzatish mumkin?” degan savolga javob izlaydi. Ana shu jihati bilan mediatsiya o‘quvchilarda mas’uliyat, murosa, sabr va o‘zaro hurmatni shakllantiradi.

Bu ikki xorijiy tajribani maktab psixologi faoliyatida bir-birini to‘ldiruvchi yondashuv sifatida qo‘llash mumkin. Avvalo, KiVa tajribasiga o‘xshash tarzda sinfda doimiy profilaktik ishlar olib boriladi. Bunda o‘quvchilarga do‘stona munosabat, hurmat, empatiya va bir-birini qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati tushuntiriladi. Keyin agar muayyan nizo yuzaga kelsa, AQSh mediatsiya tajribasiga asoslanib, nizolashgan tomonlar tinch suhbatga chaqiriladi va ular kelishuvga yo‘naltiriladi. Demak, birinchi bosqichda nizo paydo bo‘lishining oldi olinadi, ikkinchi bosqichda esa mavjud muammo madaniyatli yo‘l bilan hal qilinadi.

O‘zbekiston maktablari sharoitida ham bunday yondashuvlar foydali bo‘lishi mumkin. Biroq ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib qo‘llash emas, balki milliy tarbiya, oila, mahalla, ustoz-shogird munosabatlari va maktab muhitiga moslashtirish zarur. Masalan, sinfda hurmat, kattalarga ehtirom, kichiklarga mehr, do‘stlik va hamjihatlik kabi qadriyatlardan foydalanib, KiVa dasturidagi empatiya g‘oyasini kuchaytirish mumkin. Mediatsiya jarayonida esa o‘quvchilarga murosaga kelish, kechirim so‘rash, xatoni tan olish va kelajakda bunday holatni takrorlamaslik kabi tarbiyaviy jihatlar singdiriladi.

Shunday yondashuv asosida maktab psixologi nizoni faqat vaqtinchalik to‘xtatib qo‘ymaydi, balki o‘quvchilarda hayot uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Bola o‘z hissiyotini nazorat qilishni, boshqa insonni tinglashni, jahl ustida noto‘g‘ri qaror qilmaslikni va muammoni suhbat orqali hal etishni o‘rganadi. Bu esa uning nafaqat maktabdagi, balki kelajakdagi oilaviy, kasbiy va ijtimoiy munosabatlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabda o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni bartaraf etishda psixologik yondashuvlar tizimli va tarbiyaviy mazmunga ega bo‘lishi kerak. Finlandiya tajribasi o‘quvchilar orasida sog‘lom sinf muhitini yaratish va nizolarning oldini olishga xizmat qilsa, AQSh mediatsiya tajribasi

yuzaga kelgan kelishmovchiliklarni tinch, adolatli va madaniyatli tarzda hal etishga yordam beradi. Har ikki tajriba shuni ko‘rsatadiki, maktabdagi nizo jazolash bilan emas, tushuntirish, tinglash, hamdardlik va hamkorlik orqali samarali bartaraf etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev R.Z., Ubaydullayev U.A., Xujanov B.A. Konfliktologiya asoslari. Toshkent: Akademiya, 2000. 208 b.
2. Tadjibaeva Sh.A. Ta’lim sub’ektlari orasida ixtilof va nizolar oldini olishning pedagogik shart-sharoitlari.Monografiya. Toshkent, 2023.
3. Salmivalli C., Poskiparta E. KiVa antibullying program: Overview of evaluation studies based on a randomized controlled trial and national rollout in Finland. International Journal of Conflict and Violence, 2012. Vol. 6, No. 2. P. 294-302.
4. Johnson D.W., Johnson R.T. Conflict Resolution and Peer Mediation Programs in Elementary and Secondary Schools: A Review of the Research. Review of Educational Research, 1996. Vol. 66, No. 4. P. 459-506.
5. Schrumpf F., Crawford D.K., Bodine R.J. Students Resolving Conflict: Peer Mediation in Schools. Good Year Books, 1995.